

Політичні амбіції Івана Полтавця-Остриця

На тлі воєнних і політичних прорахунків Директорії в українському громадянстві ширилась зневіра у політичні сили репрезентовані УНР, посилювались пошуки засобів боротьби за самостійність України, активізувались праві політичні сили, що були поза українською т.зв. соціалістичною демократією і не брали участі у діяльності державних республіканських установ. Один з таборів політичної української еміграції, який гостро критикував провід Директорії та його дії, формується під гаслами відродження гетьманської влади в Україні на чолі з П.Скоропадським. Незабаром завдяки В.Липинському, який розробляє принципово нову концепцію державотворення у формі спадкової (ділочної) монархії, кількість прихильників гетьмана збільшується. Закладаючи підвалини організації українського гетьманського руху та персоніфікуючи П.Скоропадського як майбутнього ділочного гетьмана, В.Липинський та його однодумці, прагнули «во ім'я спільної історичної традиції на спільній землі», закласти компроміс між різними українськими групами для відновлення втраченої державної незалежності України. Ідея конституційної, правової монархії, яку пропагували гетьманці, мала забезпечити сталий розвиток держави і об'єднати навколо гетьманського роду всі політичні сили, верстви та класи. Водночас В.Липинського непокоїла можливість внутрішньої боротьби серед українських гетьманців, можливість появи у їхніх лавах претендентів на роль “гетьманів-отаманів”, чи “гетьманів-вождів”. Такі загрози не були безпідставними. У Мюнхені вів свою окрему політичну акцію І. Полтавець-Остриця, який заявив про себе як “гетьмана і диктатора всієї України” і єдиного претендента на гетьманську булаву, мотивуючи це

зреченням П. Скоропадським влади у 1918 р. В історичній літературі ця постать і досі залишається маловивченою. Епізодичні згадки про цього “лідера” та його організацію знаходимо у монографіях українських вчених, з діаспори В. Косика та Г.Прокопчука, сучасного дослідника О.Савчука¹.

Метою статті є спроба з’ясувати головні етапи діяльності І.Полтавця-Остряниці, масштаби його політичної акції та визначити її вплив на суспільно-політичне життя української еміграції у міжвоєнний період.

Як відомо, 3-6 жовтня 1917 р. у Чигирині відбувся Всеукраїнський з’їзд Вільного козацтва, який обрав керівником Генеральної ради командуючого 1 Українським корпусом генерала П.Скоропадського. Його обрання було здійснене під впливом групи звенигородських отаманів на чолі з І.Полтавцем-Остряницею, які прагнули посилити вільнокозацький рух шляхом залучення до нього авторитетної особи². Генеральним писарем на з’їзді було обрано І.Полтавця-Остряницю⁶. Останній практично здійснював всі керівні функції, оскільки в цей час П.Скоропадський переважно перебував на фронті.

Сучасники характеризують І.Полтавця-Остряницю як “великого знавця придворної етики і звичаїв – побутовщини з часів давнішньої Гетьманщини“. За часів Української Держави (1918р.) І.Полтавець-Остряниця фактично був головним церемоніймейстером Гетьманського двору, старанно дотримуючись на світських прийомах традицій історичної Гетьманщини. Цьому сприяла, зокрема, його імпозантна зовнішність. В.Євтимович, який був присутнім на одному з прийомів при дворі гетьмана П.Скоропадського,

⁶ Іван Полтавець-Остряниця (26.09.1890 - 1957) – український військовий і політичний діяч. Народився у м.Суботів Чигиринського пов. на Київщині (за іншими даними – в родині вчителя з с.Балаклія Смілянського пов. Київської губ. – Тимченко Я.Офіцерський корпус Армії Української Народної Республіки (1917-1921). – Кн..1. - К., 2007. – С.345). Стверджував, що походив від козацького гетьмана Якова Острянині. Військову освіту набув у Чугуївському військовому училищі, яке закінчив у 1914 р. Учасник Першої світової війни, штабс-капітан російської армії. У червні 1917 р. служив у запасному броньовому дивізіоні у Петрограді. За деякими свідченнями з групою солдатів-українців зумів добитися рішення російського уряду про передачу Україні запорізьких козацьких прапорів і клейнодів, які привіз до України. Був одним з організаторів Вільного козацтва. 3 травня 1918 р. – генеральний писар Власної канцелярії гетьмана П.Скоропадського. У грудні 1918 р. емігрував до Німеччини. Помер у Мюнхені.

подає виразний портрет Генерального писаря, підкресливши в ньому “класичний взірець українського мужського типу”: “вище середнього зросту, сильно збудований стрункий, добре вигімнастикований, із рівним носом, із чорно-вогнистими очима, з підстриженою “під гичку” чорно-кучерявою чуприною, з невеличким пушистим вусом, що відтінював гарно вирізані вуста”. Одягався розкішно, ревно дотримуючись стародавніх традицій: “у дорогі кармазини, з безцінною “дамаскою” при боці, підперезаний дорогим золото-тканим шалем, у жовтих сапьянцях, на яких мелодійно позвонюють у підібраних тонах срібно-позолочені дорогої сніцерської роботи остроги, стилізовано скопійовані з музейних взірців.” В.Євтимович згадує, що І.Полтавець-Остряниця виглядав так, “ніби зіскочив із старого портрета”. Говорив він доброю українською мовою, “кокетуючи запозиченими із старого словництва архаїзмами”.³

За часів Гетьманату українське козацтво було відновлене як стан 16 жовтня 1918 р. універсалом П.Скоропадського і отримало всі права і вольності, скасовані маніфестом цариці Катерини II. Дослідник проблеми Вільного козацтва В.Лободаєв вважає, що намагання гетьмана «використати козацькі традиції та вільно козацький досвід було спрямоване на досягнення соціального компромісу», однак реалізації цих задумів значною мірою зашкодила відсутність «чіткої програми відродження: козацтво бачилося ними і як нова загальнохліборобська політична організація (І.Полтавець-Остряниця), і як чисельно обмежена привілейована верства, безумовно віддана особисто гетьману (П.Скоропадський)»⁴.

До середини листопада 1918 р. по військовим реєстрам генерального писаря нараховувалось більше як 100 тис. козацьких сімей.⁵ Принагідно слід зазначити, що формально гетьман П.Скоропадський залишався головою Вільного козацтва, оскільки не був переобраний 20 січня 1919 р. на Великій Військовій козацькій раді, яка не відбулась через новий наступ більшовиків на Україну. Після гетьманського універсалу при козацькій раді була створена

Генеральна військова канцелярія очолена І. Полтавцем-Остряницею - колишнім ад'ютантом гетьмана П.Скоропадського.

Постать І.Полтавця-Остряниці як претендента на ключову посаду у таборі правих сил вперше з'являється в процесі організації гетьманського руху, він практично стає каталізатором контраверсій у середовищі українських консерваторів. Так, С.Шемет у статті про В.Липинського згадує, що в перших місяцях еміграції останній схилився до проекту «бувшого міністра Бутенка і бувшого генерального писаря Полтавця» і навіть «дав себе намовити фінансувати... фантастичне повстання, а потім чистосердечно признав перед організацією необдуманість свого рішення»⁶. Очевидно, мова йде про початковий етап формування гетьманської організації, коли В.Липинський зустрічався з багатьма урядовцями та діячами доби Української Держави, в т.ч. з Б.Бутенком та І.Полтавцем-Остряницею. В той час ще не були чітко окреслені перспективи майбутнього руху, сформовано його провід, а гетьманська перспектива не обмежувалася лише П.Скоропадським. Можна припустити, що саме тези І.Полтавця-Остряниці про відродження українського козацтва як нової загальнохліборобської політичної організації і привернули увагу В.Липинського. Як засвідчує його лист до І.Волошина (Бирчака) від 30 серпня 1925 р., політичні розходження І.Полтавця-Остряниці з гетьманцями розпочалися через його особисті амбіції, небажання підкоритися єдиному персоніфікованому особою П.Скоропадського гетьману. «Хай п. Полтавець скориться, так як ми всі, перед Маєстатом України, персоніфікованим в законному Гетьмані – тоді він дасть доказ, що він будівничий держави, а не конкурент Нестора Махна», - зазначав В.Липинський. Він бачив в І.Полтавцеві-Остряниці лише «отамана, руїнника», якому «в голову не приходило бунтувати проти чужого монарха, але він готов кожної хвилини бунтуватись проти свого Українського Гетьмана, при якому він вийшов в люде і став генеральним писарем»⁷. Подальші кроки І.Полтавця: постійне кидання від одного табору до іншого, неконтрольовані політичні амбіції та авантюризм не лише викликали

іронічне ставлення В.Липинського до самозваного гетьмана, але й гостре засудження його політичної акції, яка фактично було скерована на розкол не лише гетьманського табору, але й дискредитацію усього суспільно-політичного життя української еміграції.

Згодом І.Полтавець-Остриця вмiло маніпулює протиріччями між гетьманцями і В.Габсбургом, залучаючи останнього на свій бік, прагне здобути ключову посаду, не гребуючи будь-якими маніпуляціями та політичними інтригами. Ерцгерцог В. Габсбург, відомий під псевдонімом В. Вишиваний, нащадок австро-угорської династії, який ще у 1918 р. фактично був використаний у політичній грі різних партій проти гетьмана П.Скоропадського, після падіння гетьманату вважався одним з претендентів на український стіл. Загравання В. Вишиваного з республіканськими лідерами викликали у прихильників П.Скоропадського рішучий спротив. Особисто симпатизуючи ерцгерцогу, В. Липинський, не відкидав можливості його вступу на український престол, однак “покликання варяга”, на його думку, могло призвести до розколу консервативних сил.

Як відомо, вже наприкінці 1919 р., Українська партія хліборобів-демократів запропонували П.Скоропадському «скористатись із своїх законних гетьманських прав для рятування погібаючої ідеї української державности». Відтоді, за словами одного з провідників новопосталої гетьманської організації С.Шемета, «починається нова політична акція гетьмана», яку він вів «спільно з об'єднаними під його Верховним Проводом українськими гетьманцями-монархістами». У квітні 1920 р. монархісти-гетьманці реорганізувались в Український союз хліборобів-державників (УСХД), який поряд з колишніми хліборобами-демократами включав і деякі інші консервативні українські групи. У 1922 р. було визнано, що на чолі УСХД може стати лише гетьман Павло Скоропадський – «нащадок колишнього носителя верховної влади на Україні і покликаний хліборобськими групами до державної влади в 1918 р.»⁸.

На П.Скоропадського монархісти покладали обов'язок об'єднання «всіх українських державно творчих елементів»⁹. Першим конкретним кроком у цьому напрямку мало стати доручення гетьмана полковникові Василю Вишиваному провести «під своїм зверхнім проводом окрему військову операцію в Галичині»¹⁰. Ерцгерцог увійшов до законодорадчого органу УСХД – Генеральної Ради. Важко сказати, які конкретні монархічні «розв'язки» могли чекати у перспективі Вільгельма Габсбурга. Спроби Українського союзу хліборобів-державників досягти згоди і здійснити спільну політичну акцію з колишніми політичними супротивниками – гетьманом П.Скоропадським і В.Габсбургом (В.Вишиваним), як обома претендентами на український монарший стіл мало своєю метою досягнення консолідації всіх консервативних сил. Слід зазначити, що згідно першого офіційного документу УСХД – угоди між П.Скоропадським і засновниками союзу, В.Липинським відкидалися будь-які перспективи для В.Габсбурга щодо українського престолу, хоча і не заперечувалась можливість стати на чолі західноукраїнського державного утворення¹¹. Вибір П.Скоропадського як ймовірного кандидата на гетьманство був одним з важливих компонентів підготовки української монархії, яку розпочали українські консервативні політики наприкінці 1919 – початку 1920 рр. Однак, наприкінці 1920 р. з'ясовується вся безперспективність альянсу прихильників П.Скоропадського з Василем Вишиваним. Це було пов'язано з тим, що останній не погодився із пунктами статуту і регламенту УСХД, вбачаючи в ньому спроби встановити авторитарний режим в Україні. Крім того, він був неправильно поінформований через друковані джерела уряду УНР про нібито польську заангажованість В.Липинського.

Майже відразу у енергійські дипломатичні кола фіксують перші власні політичні кроки В.Габсбурга. Вони були пов'язані з активізацією самостійницьких прошарків української еміграції поза гетьманцями П.Скоропадського. Як вже згадувалося, у 1920 р. у Берліні утворилась ініціативна група по відновленню Вільного козацтва, а вже у 1921 р. у Відні

було закладено Українське національне вільно-козацьке товариство, яке в основу своєї діяльності поклало постанови з'їзду Вільного козацтва в Чигирині 3 жовтня 1917р.¹² Тимчасову управу цього товариства очолив Василь Вишиваний. Генеральна управа вільно-козацького товариства започаткувала видання тижневика «Соборна Україна» у Відні, який активно глорифікував особу Вільгельма Габсбурга. Навколо цього часопису об'єдналась група українських політиків різного політичного спрямування. Серед них – В.Андріївський – один з лідерів українських соціалістів-самостійників; Т.Галіп – організатор і лідер Української радикальної партії в Буковині; письменник О.Туринський; В.Полетика – посол УНР у Відні, член УСХД; Б.Бутенко – колишній міністр шляхів сполучення Української Держави; І.Полтавець-Остриця – колишній ад'ютант і генеральний писар П.Скоропадського та ін. «Вільне козацтво, яке об'єднує в собі українців різних верств, партій і напрямків, міцне своєю організацією і внутрішньою дисципліною, - зазначав у своїй програмовій статті часопис «Соборна Україна». – Воно може і мусить взяти на себе оборону ідеї української державності, яка вже стала його традицією - ідею Соборної України...» «Маючи на цілі не саму тільки військову організацію, але організацію і оборону свого краю на всіх полях: економічному, політичному... Вільне козацтво в сей час одинока поки що сила, яка дає надію, що може піднести й утримати в своїх руках український прапор»¹³.

Ідея використання Вільного козацтва не була випадковою. Майже у всіх програмових документах товариства підкреслювалась ідея спадковості постанов з'їзду Вільного козацтва у Чигирині. І в той же час в умовах падіння політичного авторитету С.Петлюри, Є.Петрушевича і П.Скоропадського в суспільно-політичному житті могла відіграти важливу роль нова постать, не пов'язана тісно з діючими політичними угрупованнями. Власне цим і можна пояснити об'єднання козацтва навколо особи В.Вишиваного. Схарактеризувавши бувших і нинішніх вождів України, автор редакційної статті зупинився на особі В.Вишиваного, підкресливши, що в

ньому є те, чого бракує С.Петлюрі та П.Скоропадському – «кров імператорів, бо Вишиваний є з царської родини Габсбургів». «Українські гетьмансько-монархічні кола вірять в цю нову акцію, - зазначав часопис, - і говорять так: «Україна край хліборобський. Гетьманат чи монархія є для неї цілком натуральною формою політичного існування. Тільки за монархії можна закріпити в уяві світу ідею України, яко держави». «Де не було монархії, там і не виростає й ідея державності, - констатує «Соборна Україна» і далі, майже за В.Липинським - стародавня ж форма української монархії – гетьманат була занадто проста, в ній не було нічого таємничого, надзвичайного, непереможного»¹⁴.

На той час продовжували існувати вільнокозачі осередки з українських військовополонених в Сербії, Козацьке Православне братство під проводом члена генеральної ради Вільного козацтва отамана О.Сахна-Устимовича – в Криму. Після поразки українських національно-визвольних змагань козацтво розпорошилось на чужині. Разом з тим в таборах для українських репатріантів в Югославії, на Кубані, Зеленому Клині, серед окремих груп українських емігрантів в Європі продовжували існувати вільнокозачі осередки, хоч і малочисельні.

4 вересня 1920 р. у Берліні була закладена закордонна організаційна група Українського Національного Вільнокозацького товариства під головуванням І.Полтавця-Остриниці. На початку травня 1921 р. було офіційно оголошено про приєднання закордонної організаційної групи до групи Василя Вишиваного для реалізації спільної політичної акції.

Протягом травня 1921-1922 рр. (18 травня 1922 р. часопис припинив своє існування) вийшло 29 чисел «Соборної України». В останньому числі редакція повідомляла, що часопису «заборонено доступ до наших братів, які перебувають під польською та чеською окупацією», зазначалось також, що на кордоні з радянською Україною «установлено спеціальний догляд за нашим органом»¹⁵. Безперечно цьому спричинився не лише програмовий лозунг часопису – «інстинкт національного самозбереження – національний егоїзм в

життю народів стоїть понад усе!» та його монархічна орієнтація, але і змістовні аналітичні публікації «Соборної України», присвячені актуальним проблемам національно-визвольного руху. Насамперед «Чехи і карпатоукраїнці», «Підкарпатська Русь і Чехословаччина», «Ідея соборності України і справа державності Галичини», «Партія чи народ», «Самостійність чи московська оперетка», В. Андрієвського «Шляхи до федерації і шляхи до большевизму», О. Турянського «Два анархізми» та багато інших.

Поряд з іншими заходами вільно-козацького товариства проектувалось створити у Баварії базу для вишколу українських старшин і технічних військових частин, щоб розпочати новий етап боротьби за Україну. Ці кроки робились одночасно зі спробами баварських монархістів консолідувати загальноросійські монархічні сили і скликати з цією метою конгрес у Мюнхені. Як повідомляло консульство УНР у Мюнхені, у розпалі його підготовки деякі берлінські часописи сповіщали, що на з'їзд збираються також і П. Скоропадський і В. Вишиваний¹⁶. Однак ні перший, ні другий не взяли у ньому участі. З діячів так чи інакше причетних до українського руху були представлені колишній міністр шляхів гетьманського уряду Б. Бутенко та І. Полтавець-Остриця. Отже в громадських колах еміграції могло скластись враження про спільність дій П. Скоропадського і В. Вишиваного, що було неприпустимим для політичного керівництва Українського союзу хліборобів-державників, яке безповоротно пов'язало свою політичну лінію з особою П. Скоропадського. У органі УСХД «Хліборобська Україна» було видрукувано комунікат, у якому зазначалось: «З приводу розповсюдження в деяких колах неправдивих чуток про участь УСХД в теперішній політичній діяльності полковника Василя Вишиваного заявляємо, що УСХД, ставлячись із повагою до ідеї Української Трудової Монархії і працюючи для її здійснення, віддає всі свої сили справі об'єднання і організації Українського хліборобського класу і тому в персональній акції Полк. Василя Вишиваного ніякої участі не бере»¹⁷. І хоча у відповідь на цей комунікат у «Соборній Україні» з'явилося повідомлення В. Вишиваного, що він «ніякої персональної

акції не вів і не веде¹⁸, керівництво УСХД вбачало з діяльності «новоявлених «монархістів» з «Соборної України» загрозу дискредитації і знищення своєї праці «ідейного та організаційного об'єднання українських консервативно-монархічних хліборобських кіл»¹⁹. Саме намаганнями зберегти провідне становище УСХД і зміцнити теоретичні підвалини гетьманського руху була продиктована поява праці ідеолога українського гетьманського руху В.Липинського «Покликання «варягів», чи організація хліборобів? Кілька уваг з приводу статті Є.Х.Чикаленка: «Де вихід?» у друкованому органі УСХД «Хліборобська Україна» (1922/25 кн. 4-5). Теорія Є.Чикаленка, на думку В.Липинського, на практиці відкривала простір для появи все нових і нових претендентів на владу в Україні. Відсутність традиції та історичної спадкоємності, а також пов'язаного з ними легітимізму робили такий монархізм, за висловом вченого, «звичайною диктатурою, звичайним законом і правом узурпатора удачника»²⁰.

Приєднавшись до політичної акції Вільгельма Габсбурга, І.Полтавець-Остряниця, однак, не відмовився від планів реалізувати власні амбіції. При чому він одночасно шукав контактів з російськими монархістами. Як повідомляв дипломатичний відділ українського посольства УНР в Берліні, в січні 1921 р. німецький полковник Кейхель за дорученням Шейбнера-Ріхтера, що особисто керував об'єднанням загальноросійських сил для боротьби на антибільшовицькому фронті, встановив зв'язки з І.Полтавцем-Остряницею і Л.Бармашем. Разом з І.Полтавцем-Остряницею полковник Кейхель виїхав до Мюнхена, де познайомив його з Шейбнером. Останній продемонстрував йому документ від генерала Людендорфа про схвалення дій І.Полтавця-Остряниці і погодження спільних акцій з російськими монархічними колами. Одночасно його підтримували праві німецькі кола, зацікавлені у виведенні польською владою військових сил з Обер-Гимзького кордону.²¹

Дипломатичний відділ посольства УНР в Німеччині надіслав Головному отаманові С.Петлюрі цілу низку донесень і копій документів, підписаних

І.Полтавцем-Остряницею і Л.Бармашем, який також належав до тимчасової Головної управи Українського національного вільнокозацького товариства, і уповноваженими генерала Я.Слащова-Кримського – Емілем де Проше та Гейнцем фон Гомейером. Ці документи були підготовлені у розвиток меморандуму генерала Біскупського, прийнятого таємною інтернаціональною конференцією монархістів у Будапешті 8-13 липня 1920 р.²² Згідно додаткового договору від 3 квітня 1921 р., підписаного в Берліні «Головна управа визнала себе союзником генерала Слащова і забов'язалась таксамо вірно виконувати всі порозуміння, заключені її уповноваженими». В документі зазначалось, що «генерал Слащов-Кримський визнає себе союзником України і забов'язується вільно виконувати всі договори заключені від його імені його уповноваженими», далі підкреслювалось, що він «годиться і буде підтримувати, щоб усі українські військові частини, як і поодинокі старшини й козаки на просторі Західної Європи, Балканів та Кавказу, були об'єднані в особливий корпус. Головнокомандуючий, цілий командний і адміністративний апарат будуть призначені Головною Генеральною Управою»²³.

В липні 1921 р. український консул в Мюнхені В.Оренчук повідомляв міністра закордонних справ УНР про перебування в Мюнхені «відомого полковника січових стрільців» (В.Вишиваного – Т.О.), який, за словами консула, проводив акцію в напрямкові заінтересовання німців українською справою. «Відпоручником його є б. міністр Б.Бутенко, в руках котрого є будто би уповноваження від віденського Союзу Старшин, - доповідав консул. - Акція ведеться виключно серед правих кругів. Її вістря звертається також і проти Скоропадського, котрого шанси в послідньому часі страшенно зміліли. Робляться також заходи, щоб зацікавити справою німецько-українського зближення і притягти до безпосередньої участі ширші кола українського закордонного громадянства»²⁴.

На початку 1922 р. внаслідок політичної конфронтації різних груп Українське національне вільнокозацьке товариство фактично розпалося. 9

березня 1922 р. «Соборна Україна» помістила короткий виклад суті двох документів, надісланих до редакції генеральною управою Українського національного вільнокозацького товариства. Вона полягала в тому, що «п.п. Іван Полтавець-Остряниця і Борис Бутенко є виключені з числа членів генеральної управи Українського вільнокозацького товариства і вона за їх вчинки не відповідає. Уповноваження видані п.п. Полтавцю-Остряниці і Бутенкові за підписом полковника Василя Вишиваного і Володимира Полетики вважаються не дійсними»²⁵. Можна припустити, що корені конфлікту слід шукати у самочинних спробах І.Полтавця-Остряниці і Б.Бутенка порозумітися з російськими монархічними колами і участі у загальноросійському монархічному з'їзді. Одночасно близька до В.Винниченка газета «Україна», що виходила у Відні під редакцією Ів.Козакевича, і вела активну кампанію проти В.Вишиваного і П.Скоропадського, поширюючи непідтверджені чутки та відверті наклепи про їх політичні дії, була використана І.Полтавцем-Остряницею для роз'яснення своєї позиції у справі Українського національного вільнокозацького товариства. Зокрема, у листі до редакції він пояснював свій розрив з групою В.Вишиваного відсутністю «позитивних наслідків» протягом 10 місяців спільних дій. І.Полтавець-Остряниця заявляв, що оскільки назва товариства була перебрана від його закордонної групи, то він «знімає» з Тимчасової Генеральної управи Українського національного вільнокозацького товариства та її печатки назву «Українське національне вільнокозацьке товариство» і подальше вживання цієї назви буде вважатись «Закордонною організаційною групою У.Н.Вк.Т.» «не дійсною і розглядатиметься як самочинне вживання її назви». Закордонна група І.Полтавця-Остряниці заявила, що продовжить свою працю до скликання козацького з'їзду під назвою «Генерального Комітету Українського Національного Вільнокозацького Товариства».²⁶

Заява «Закордонної групи У.Н.Вк.Т.» була, на нашу думку, лише черговою авантюрою І.Полтавця-Остряниці, який не цурався будь-яких

політичних контактів, аби здобути політичний вплив і заявити про себе як лідера українських національних сил. У зв'язку з цим слід згадати його спроби порозумітись з гетьманом П.Скоропадським у 1920-1921 р.р. і співпрацю у берлінському часописі «Українське слово», фінансованому урядом УНР. За повідомленням української дипломатичної місії в Берліні, І.Полтавець-Остряниця і Б.Бутенко зловживали своїми зв'язками в гетьманських колах, за що перший був «відсунутий від редакції газети». Підписання І.Полтавцем-Остряницею і Л.Бармашем угоди з відпоручниками генерала Я.Слащова зустріло негативну оцінку членів Українського союзу гетьманців-державників²⁷.

Після припинення у травні 1922 р. за браком коштів видання часопису «Соборна Україна» Василь Вишиваний практично відходить від активної політичної діяльності в українському еміграційному житті. Разом із ним фактично припинило своє існування і Українське національне вільнокозацьке товариство. Натомість 1 жовтня 1922 р. в Берліні було зареєстровано статут Українського козацького товариства, головні положення якого були розроблені М.Омельяновичем-Павленко, колишнім командуючим Армії УНР. Українське козацьке товариство не мало нічого спільного з монархічними планами В.Вишиваного, а тим більш – І.Полтавця-Остряниці, хоча так само виводило легітимність свого існування від з'їзду Вільного козацтва у Чигирині (3-6.10.1917 р.).²⁸ УКТ ставило своїм завданням «зібрати не жупани, черкески та оселедці, а те вояцтво і громадянство, що ставитиме собі зразком славні й могутні духовні образи козацьких Лицарів – Богдана Хмельницького, Богуна, Полуботка». Як зазначалась у статуті: «одна мета - суверенна Батьківщина, та одна ідеологія в державному життю, що базуватиметься на Хресті, Лицарських козацьких традиціях і школі – мають з'єднати Товариство міцним ланцюгом та дати спроможність виконати той моральний кодекс, який несе Товариству статут УКТ». Українське козацьке товариство ставило свої завданням «зібрати під свій стяг і спяяти братерським духом все лицарськи-національне, свідоме, активне і творче

вояцтво біля таких кличів: 1. Самостійна Українська Держава; 2. Відродження козацтва як стану на Україні; 3. Вірність кожної своїй релігії й підтримання та поширення діяльності Братства Покрови Пресвятої Богородиці; 4. Національне освідомлення українського вояцтва, заціплення в нього і плекання культу лицарства та лицарської честі, культурно-просвітня праця на рідній ниві і фізичне виховання Нації»²⁹. Проте, вже незабаром М.Омельянович-Павленко активно залучається до гетьманського руху. Розуміючи необхідність об'єднання різних політичних груп української еміграції для спільної національної справи – боротьби за державну незалежність України. В Парижі, він виявляє ініціативу для створення об'єднаної організації, до якої належали б і гетьманці і українські націоналісти. За даними польських військових спецслужб, до таких кроків вдавався і його брат – генерал І.Омельянович-Павленко, який у 1930-х рр.. мешкав у Чехословаччині. Обоє експозитура №2, т.зв. «dwójka» польського Генерального штабу зараховувала до кола гетьманців, ретельно відслідковуючи їх контакти та зв'язки³⁰.

На відміну від демократичних засад, на яких було сформовано УКТ, ідеологія Українського національного козацького товариства, заснованого в Мюнхені в січні 1923 р. І.Полтавцем-Остряницею, базувалось на принципах авторитаризму. Особливий наголос робився на те, що саме демократичні принципи стали основною причиною поразки у національно-визвольних змаганнях. В розділі статуту «Національно-політичні мети УНКТ-ва», як першочергове завдання висувалось «установлення Національної Диктатури, опертої на Національне Козацьке Військо, створене на його історичних традиціях, позаяк під час відбудови Української Держави та до встановлення Українським Козацьким Народом конечних форм державности – це єсть єдина форма, яка відповідатиме національним завданням в розумінні розвою культури й могутности, та повної охорони від спроб наших ворогів вдруге підбити Україну під себе»³¹.

У розділі III регламенту про керування справами УНКТ-ва на чолі товариства мав бути отаман Ради генеральної старшини, який наділявся необмеженими правами: «Отаман Ради Генеральної Старшини УНКТ-ва намічається одногolosно постановою Ради Генеральної Старшини і стоїть на чолі УНКТ-ва на весь період його праці. Його права не обмежені і він відповідає лише перед судом Ради Генеральної Старшини і то на випадок: а) порушення присяги; б) зради і в) порушення статуту і регламенту УНКТ-ва, та основних законів Ради Генеральної Старшини»³². Тим самим особа отамана наділялась абсолютною владою при обмеженому праві Ради генеральної старшини контролювати його дії. Організаційні форми діяльності передбачали утворення на території України «Головного козацького Кошу Дніпрової України», «який працює згідно особистих розпоряджень і наказів Отамана УНКТ-ва і Ради Генеральної Старшини». Розпорядженням отамана головного Козацького Кошу призначались окружні (губерніальні) отамани, які, в свою чергу, призначали полкових (повітових) отаманів і далі вниз відповідно призначались сотенні (волосні) та станичні (сільські) і хуторські отамани. На Галичині мав бути організований «Головний козацький Кіш Галицької України» на тих же засадах. Отамани «Головного козацького Кошу Галицької України» входили до Ради генеральної старшини і підлягали безпосередньо отаманові Ради генеральної старшини УНКТ-ва. Таким чином, останній наділявся необмеженою владою призначати і знімати будь-кого з низових отаманів і тим самим безконтрольно впливати на склад Ради генеральної старшини.

У розділі статуту товариства про громадянство однозначно закладались дискримінаційні положення щодо представників інших націй, насамперед – євреїв. Вважалось необхідним прийняти «на увагу те, що городянином (громадянином – Авт.) може бути лише козак, а козаком – лише українець по крові, без різниці віросповідання». При цьому зазначалось, що особи, які належали до інших націй можуть стати громадянами лише при виконанні певних умов, встановлених особливими законами. «Жиди не можуть бути

зовсім городянами Української Держави, - зазначалося в статуті УНКТ-ва. - Всі ті, хто не городяне Української Держави, можуть перебувати в межах України лише як гості, підлягаючи законам для чужинців»³³. Іноземці позбавлялись права брати участь в управлінні державою, займати державні, урядові та громадські посади. Одночасно вважалось необхідним провести «повний перегляд законів та видання нових, котрі б базувались не на римським праві, та не підтримували інтереси світового жидівського Інтернаціоналу, - а на традиціях Українського Народу, та укладу його громадського життя»³⁴. Дискримінаційні пункти щодо представників інших національностей були закладені і у параграфі відносно видання преси. Українські часописи повинні були видаватись і фінансуватись українськими громадянами. Неукраїнська преса мусила виходити лише з дозволу державних установ і не українською мовою. Порушення цього правила загрожувало висилкою за межі України.

Товариство вважало також за необхідне «націоналізацію всіх існуючих на Україні банків та капіталістичних підприємств, котрі знаходяться в руках жидів». Одночасно серед низки економічних заходів проголошувалось «створення здорового середнього національного класу», націоналізація великих торгових підприємств, повна охорона прав і інтересів робітничого класу, перехід до дрібного та середнього хуторського господарства, розквіт національної кооперації, проведення земельної реформи без повернення земельної власності від козаків до колишніх господарів тощо. Смертне покарання чекало «грабіжників, спекулянтів, ростовщиків та інш. шахраїв»³⁵.

Як бачимо, І.Полтавець-Остриця окрім відверто шовіністичних задумів ставив надзвичайно амбітні плани щодо майбутнього територіального устрою України, претендуючи розповсюдити свою владу і на Галичину, яка в той час входила до складу Польщі. Безперечно, що ці декларації не залишилися поза увагою польських спецслужб. Зокрема, експозитура №2, т.зв. «dwójka» повідомляла польський Генеральний штаб про політичні контакти І.Полтавця-Остриці. Проте діяльність очолюваного

ним УНКТ-ва аналітики не вважали поважною і ставили під сумнів швидке розгортання його політичної акції³⁶. Водночас дуже цікавими нам видаються спроби польської агентури ще у 1922 р. завербувати П.Бармаша – одного з найближчих соратників І.Полтавця-Остриниці, за допомогою якого «dwójka» розраховувала одержувати інформацію про наміри та діяльність українських і російських монархістів³⁷.

За підрахунками «dwójku», у товаристві нараховувалося 84 члени³⁸. Проте, згідно карти-схеми товариства, протягом липня-жовтня 1922 р. мали бути легалізовані осередки у Лозанні (Швейцарія), Берліні (Німеччина), Відні (Австрія), Софії (Болгарія), Будапешт (Угорщина), Бухарест, Кишинів, Чернівці (Румунія), Данціг, Львів, Варшава (Польща), Прага (Чехословаччина). Причому через осередки у Львові, Варшаві, Данцигу і Чернівцях планувалося здійснювати зв'язок з українцями в Радянській Україні³⁹.

Програма УНКТ-ва широко коментувалась як «фашистська» в українській еміграційній пресі. Нью-йоркський часопис «Українська громада» писав, що це монархічне угруповання на чолі з І.Полтавцем-Остриницею фінансується баварськими монархістами. Тижневик «Український козак», друкований орган УНКТ-ва, який за словами «Української громади», нібито друкується на Білоцерківщині, насправді видається в Мюнхені. Він «пропагує фашизм з жидівськими погромами, - констатував часопис. – Значення, крім юмористичного, не має та група ніякого»⁴⁰. Часопис виходив протягом 1923-1924 р.р. і видавався ротاپринтним способом. Серед його видавців були генеральний писар УНКТ-ва Ол.Бантиш-Каменський (псевдонім самого І.Полтавця-Остриниці – Авт.), секретар товариства – А.Моргуненко⁴¹.

В одному з номерів часопису (12.03.1923 р.) було вміщено інтерв'ю з головним редактором друкованого органу німецької Націонал-соціалістичної робітничої партії газети «Völkischer Beobachter» А.Розенбергом⁴². Цей факт, як і багато інших підтверджують інформацію про давнє знайомство

І.Полтавця-Остряниці з майбутнім фюрером Німеччини А.Гітлером. Польські військові спецслужби, які детально вивчали ступінь матеріальної підтримки цієї організації з боку насамперед Німеччини. Зокрема, їх агентурні матеріали дають можливість стверджувати, що лідер Українського національного козацького руху (УНАКОР) І.Полтавець-Остряниця протягом 1925-1927 рр. не лише мав стосунки з відомими в той час профашистськими організаціями Іспанії, Франції, Туреччини, Польщі, Болгарії і Литви, але й одержав фінансову допомогу від Націонал-соціалістичної робітничої партії Німеччини. Діяльність його організації матеріально підтримали і деякі великі промисловці цієї країни⁴³. Агенти «дво́јку» також стверджують, що І.Полтавець-Остряниця особисто брав участь у гітлерівському путчі 1923 р. в Мюнхені⁴⁴.

Українське національне козацьке товариство не стало впливовою організацією в середовищі української політичної еміграції. Не дивлячись на те, що І.Полтавець-Остряниця, скориставшись обставиною зречення гетьмана П.Скоропадського своїх гетьманських прав грамотою від 14 грудня 1918 р. і спираючись на резолюції I Всеукраїнського з'їзду Вільного козацтва у Чигирині 3 жовтня 1917 р., проголосив себе гетьманом і водночас військовим отаманом, кількість його прихильників порівняно з гетьманськими була незначною. За підрахунками українського історика В.П.Трощинського в Болгарії, зокрема, число прибічників І.Полтавця-Остряниці сягало 50. Найбільша кількість їх нараховувалась у Німеччині, невеликі громади були також у Польщі, Чехословаччині⁴⁵. Слід зазначити, що зокрема в Болгарії прибічники І.Полтавця-Остряниці відігравали таку ж деструктивну роль, як у випадку з гетьманським рухом, а згодом і В.Габсбургом. Вони переманювали до своєї організації членів Української громади у Софії, що зрештою призвело до того, що громада взагалі припинила своє існування⁴⁶. До подібних дій прихильники І.Полтавця-Остряниці намагалися вдатися і в Берлінській українській громаді, до якої увійшла група адептів самозваного

отамана (Кожевніков, Полетика, Зеленевський, Крига), але завдяки злагодженому блокуванню гетьманців і націоналістів ця акція не вдалася⁴⁷.

Для того, щоб формально закріпити за І.Полтавцем-Остряницею титул гетьмана в козацьких осередках проводились різного роду «урочисті» засідання, на яких він проголошувався гетьманом. Зокрема, 4 липня 1926 р. Українське культурне об'єднання в Болгарії на своєму зібранні «одногосно і рішуче» постановило «по вільному і непереборимому бажанню» «визнати Військового Отамана Українського козацтва полковника Івана Полтавця-Остряницю єдиною бажаною відповідною особою, котра може і має право взяти на себе великий тягар, високу посаду і історичний титул законного «Державця Землі Української – Гетьмана Вільної Соборної Великодержавної України»». ⁴⁸ Отже, не задовольнившись титулом військового отамана українського козацтва, І.Полтавець-Остряниця проголошує себе Гетьманом України і Національним Диктатором. Легітимність цього кроку він обумовлює своїм походженням з роду гетьмана Луки Остряниці (1638 р.).

Український історик О.Савчук, спираючись на архівні джерела Державного архіву Волинської області, стверджує, що УНКТ-во складалось з восьми кошів, які дислокувались у різних країнах: Болгарії, Румунії, Німеччині, Чехословаччині і навіть Марокко. На території Польщі, за його даними, стояв II Кіш, який нараховував 1,5 тис. чоловік. Вони жили по містах і селах Волині та об'єднувались відповідно у чоти, сотні і полки. Генеральним повноважним представником товариства на Волині був адмірал Чорноморського Флоту Савченко-Більський, який мешкав у Ковелі. На Волині, як вважає О.Савчук, стояло 3 вільно козацьких полки: I-й – у Ковелі, отаман – Захар Дорошенко, II-й мав штаб у Дубно, отаман – Наум Тадіїв, III-й – штаб у Луцьку, отаман – полк. Павло Мінченко⁴⁹.

Диктаторські аспірації І.Полтавця-Остряниці не могли не викликати нових конфліктів у середовищі УНКТ-ва. На початку 1933 р. В Болгарії серед членів товариства виникло невдоволення діяльністю провідника і найбільш впливові члени УНКТ-ва сотник Орлов і генерал Гуляй разом із

підпорядкованими їм козацькими підрозділами виходять із його складу. Невдовзі за фальшивим доносом, який, за даними польської військової спецслужби, зроблений був до гестапо колишніми його співробітниками І.Полтавець-Остриця потрапляє до табору інтернованих. Але невдовзі опиняється на волі⁵⁰.

Аби організаційно підкріпити свої кроки до монаршої влади він вдається до відомого вже сценарію з Українським національним вільнокозацьким товариством і у 1935 р. заявляє про розпуск УНКТ-ва і УКТ та створення нової організації – Українського національного козацького руху – УНАКОР, як прямої і єдиної спадкоємиці Вільного козацтва, заснованого на з'їзді в Чигирині 3 жовтня 1917 р. В історичній довідці до статуту УНАКОР постать гетьмана П.Скоропадського відсувається на другий план, а І.Полтавець-Остриця проголошується «першим козацьким ідеологом і діячем», під проводом якого працювала Українська Козацька рада у 1917-1918 р. З цього ж документу можна довідатись, що саме йому належить головна роль у підготовці гетьманського універсалу 16 жовтня 1918 р. про відновлення козацтва як стану і повернення йому всіх прав і привілеїв, скасованих Катериною II. В статуті також констатується, що 4 вересня 1920 р. в Берліні частина військової козацької старшини, за виключенням П.Скоропадського, який зрікся прав на гетьманство грамотою від 14 грудня 1918 р., «одноголосно постановила відновити працю по організації козацтва під проводом Військового Отамана і Генерального Писаря України полковника Івана Полтавця-Остриці».⁵¹ Одночасно виводилась спадкоємність УНАКОР від Українського національного вільнокозацького товариства, Українського козацького товариства і Українського національного козацького товариства. Двоє останніх оголошувались розв'язаними керуючим центром УНАКОР і їх «печатки зневажені». Всі ті, хто продовжував свою працю в осередках під назвою УНКТ-ва і УКТ оголошувались провокаторами, або «ворогами єдності українського козацтва»⁵².

Спираючись на історичну довідку статуту УНАКОР і оминаючи факти заснування і реорганізації існуючих перед тим козацьких товариств, деякі сучасні дослідники помилково вважають датою організації Українського національного козацького руху березень 1921 р. Зокрема, український історик В.П.Трощинський вважає, що саме в цей час І.Полтавцем-Острианицею був заснований УНАКОР. При цьому він наводить цитати із статуту руху, який датований 1935 р.⁵³

Якщо в статуті УНКТ-ва пропагувалась ідея відвертої боротьби з жидівсько-більшовистським пануванням на Україні, а друкований орган товариства «Український козак» інформував про його головну засаду внутрішньої побудови «на взірець чи куклус-клана, чи італійських фашистів»⁵⁴, то в статуті УНАКОР була чітко і відверто сформульована і проголошена так звана «генеральна лінія». «Мета УНАКОР, - наголошувалось в документі, - полягає в потребі організації нового специфічного українсько-козацького націонал-соціалістичного, фашистського укладу народного життя».⁵⁵ Статут УНАКОР за своїми політичними засадами дуже наближений до програми НСДАП від 24 лютого 1920р. Тому, власне, в історичній довідці статуту «козацького руху», де вже не згадується про невдалі спроби І.Полтавця-Острианиці порозумітись з російськими монархістами, які не мали практичних наслідків для реалізації його амбітних планів, головний наголос робиться на безпосередню залежність від «молодого націонал-соціалістичного німецького руху». Також зазначається «близкість його й італійського фашистського руху, в національному й соціальному змісті з українським національним козацьким рухом», що «дало можливість до контакту й співпраці».⁵⁶ Відверте маніпулювання фактами в історичній довідці пояснюється тим, що колишні партнери – російські монархісти втратили свій вплив у Німеччині і не могли допомогти І.Полтавцеві-Острианиці досягти заповітної мети – стати українським політичним лідером. Під впливом німецької націонал-соціалістичної доктрини він одночасно бажає для себе диктаторських

повноважень, що яскраво виявилось у нововигаданому його титулі – Гетьмана України і Національного Диктатора. Ці тенденції яскраво простежуються і в друкованому органі УНАКОР – «Бюлетені українського козацтва», який виходив у Мюнхені з 1935 р.

Ставши на націонал-соціалістичну платформу, І.Полтавець-Остряниця розраховував на конкретні дивіденди від нацистської партії, що прийшла до влади в Німеччині. Він неодноразово пропонував послуги своєї організації вермахту, звертався з листом і до А.Гітлера, в якому від імені українських козаків заявляв, що «для українського народу Брест-Литовський договір, за яким Німеччина і Україна стали союзниками, залишається в силі». Він також пропонував В.Гітлеру взяти у своє розпорядження козаків УНАКОР.⁵⁷ Однак, ходу цей лист не одержав. В листі гестапо, переданому у вересні 1937р. до міністерства закордонних справ Райху, зазначалось, що козацька організація – УНАКОР, яка «є не вартою уваги затією, існує фактично лише на папері і практично не має прихильників»⁵⁸. Згідно інших документальних джерел, виявлених у німецьких архівах професором В.Косиком, автором ґрунтового дослідження «Україна і Німеччина у другій світовій війні» І.Полтавець-Остряниця «був не вартим уваги мегаломаном» і авантюриком⁵⁹.

В лавах УНКТ-ва було чимало членів ОУН та їх прихильників, яких приваблювала ідея інтегрального націоналізму. Але поступово політичний авантюризм І.Полтавця-Остряниці відштовхує від товариства значну частину його членів, які переходять до ОУН та гетьманської організації. Прорахунки керівництва УНКТ – УНАКОР фактично призводять організацію до краху і перетворює її існування до формально. Намагання І.Полтавця-Остряниці ідеологічно поєднати фашизм, націоналізм та монархізм на практиці призводили не до консолідації, а роз'єднання українських національних сил. Оголосивши себе гетьманом, І.Полтавець-Остряниця розбив гетьманський табір і фактично нав'язував чужу монархізові ідею⁶⁰.

Немалої шкоди УНАКОР наніс відкритий процес над групою козаків-націоналістів (так називали себе члени руху), звинуваченими у анти польській

підривній діяльності і шпигунстві на користь Німеччини. Він відбувся у квітні 1937 р. у Луцьку. 44 українців, чоловіків і жінок, підозрюваних в участі в УНАКОР, організованій І.Волошиним-Берчаком, були притягнуті до судової відповідальності⁶¹.

Проте наприкінці війни вермахт потребував якомога більше свіжих військових сил і намагався використати і українських військовополонених, які бажали визволення своєї батьківщини від більшовицького ярма. І.Полтавця-Остряницю було призначено командиром козацького корпусу. За твердженням Г.Прокопчика, корпус нараховував 30 тис. чол. з числа українських військовополонених⁶². Спираючись на матеріали, опубліковані у «Deutsche Soldatenzeitung» він стверджує, що І.Полтавець-Остряниця розраховував на те, що німецька влада дозволить перетворити козацький корпус у «зародок майбутнього утвердження української військової могутності»⁶³. Але ці розрахунки були марними з різних політичних причин. Наприкінці війни корпус було розформовано, а українські козаки розсіялись по цілому світі. Після війни І.Полтавець-Остряниця відійшов від політичної діяльності і помер у Німеччині у 1957 р. Після війни І.Полтавець-Остряниця відійшов від політичної діяльності і помер у Німеччині в 1957 р.

Попри все політичні аспірації І.Полтавця-Остряниці не змогли завдати суттєвої шкоди українському монархічному рухові на чолі з гетьманом П.Скоропадським. Самозвана персоніфікація І.Полтавця-Остряниці, а також відверта профашистська орієнтація УНАКОР стали предметом скандальних публікацій в пресі та «головною біллю» західних спецслужб, які намагалися зайти «численних» прихильників І.Полтавця-Остряниці.

Таким чином, можна стверджувати, що колишній Генеральний писар Вільного козацтва і особистий ад'ютант гетьмана П.Скоропадського - І.Полтавець-Остряниця, який прагнув конкурувати з політичними акціями голови українського гетьманського руху і протиставити йому свою постать, лише сприяв розпорошенню вільнокозачих сил і був, по-суті, одним з «руїників» української державницької ідеї.

¹ Косик В. Україна і Німеччина у другій світовій війні. – Париж-Нью-Йорк-Львів, 1993. – С.55; Prokoptschuk G. Ukrainer in München. – В.І. – München, 1958. – S.72; Савчук О. Гетьманський рух у Польщі у 1920-30-і рр. // Останній гетьман. – С.167-175; його ж. Чи були козаки козаками або хто такі націоналісти-гетьманці? // Старожитності. – 1993 р. - №2.

² Лободаєв В. Українське вільне козацтво (1917-1918 рр.): Автореф. дис канд. іст. Наук. – К., 2001. – С.12.

³ Євтимович В. Перше ставлення в гетьмана // За велич нації: У двадцяті роковини відновлення Української Гетьманської Держави. - Львів, 1938. - С.119-120.

⁴ Лободаєв В. Спроба відродження козацтва за часів правління гетьмана П.Скоропадського //Український консерватизм і гетьманський рух: історія, ідеологія, політика. – Вип.І. - К., 2000. – С.262.

⁵ Центральний державний архів вищих органів влади і державного управління України (далі - ЦДАВО України). - Ф.3691, оп.3, спр.10. - арк.319-321.

⁶ Шемет С. В.К.Липинський на громадській роботі // Вячеслав Липинський та його доба. –К.-Житомир, 2008. – С.181.

⁷ Вячеслав Липинський. Повне зібрання творів, архів, студії: Архів. Листування. – Т.1. – Київ –Філадельфія, 2003. – С.257.

⁸ ЦДАВО України. – Ф.4465, оп.1, спр.141. – Арк.4-5.

⁹ Осташко Т. Вячеслав Липинський: від посла Української Держави до УСХД //Молода нація: альманах. – К., 2002. - №4. – С.88-90.

¹⁰ ЦДАВО України. – Ф.4465, оп.1, спр.141. – Арк.4-5.

¹¹ Липинський В. Листи до братів-хліборобів: Про ідею і організацію українського монархізму. – Київ - Філадельфія, 1995. – С.29-30.

¹² Соборна Україна (Відень).. - 1921. - Ч. I. - 12 жовтня.

¹³ Там само.

¹⁴ Там само.

¹⁵ Там само - 1922. - Ч.29. - 18 травня.

¹⁶ ЦДАВО України. - Ф. 3696, оп. 1, спр. 123. - Арк. 154.

¹⁷ Хліборобська Україна (Відень). - 1921. - Кн. 3. - С.273.

¹⁸ Соборна Україна (Відень). - 1921. - 14 грудня

¹⁹ В.Липинський. Покликання «варягів», чи організація хліборобів? // Хліборобська Україна. - 1922/23. - Кн. 4. - С.328-329.

²⁰ Там само. - С.339.

²¹ЦДАВО України. - Ф.3619, оп.3, спр.11. - арк.282, 283.

²²Там само. - Спр.10. - арк.370-374.

²³Там само. - Спр.11. - арк.282, 283.

²⁴Там само. - Ф.3696, оп.2, спр.466. - арк.76.

²⁵Соборна Україна (Відень). - 1922. - Ч.21. - 9 березня.

²⁶Україна (Відень). - 1922. - 24 березня.

²⁷ЦДАВО України. - Ф.3619, оп.3, спр.10. - арк.545-546; Центральний державний історичний архів України у м.Львів. - Ф.309, оп.2, спр.178. - арк.27.

²⁸Статут Українського Козацького Товариства, 1.X.1922. - Берлін, б/д. - С.3.

²⁹Там само. - С.3-4.

³⁰ Centralny Archiwum Wojskowy (CAW). – Oddr.II SG. – I.303.4. – 5396. - S. 114.

-
- ³¹ ЦДАВО України. - Ф.3521, оп.1, спр.50. - арк.2.
- ³² Там само. - Арк.5.
- ³³ Там само. - Арк.4.
- ³⁴ Там само.
- ³⁵ Там само.
- ³⁶ Російський державний військовий архів (далі – РДВА). – Ф.308-к, оп.19, спр.4. – Арк.30-30 зв.
- ³⁷ Там само. – Оп.4, спр.70. – Арк.12.
- ³⁸ САВ. – Oddr.II SG. – I.303.4. – 2667.
- ³⁹ Ibidem. - 2722.
- ⁴⁰ Українська громада (Нью-Йорк). - 1923. - Ч.4. - 8 вересня.
- ⁴¹ ЦДАВО України. - Ф.3521, оп.1, спр.50. - арк.8.
- ⁴² САВ. – Oddr.II SG. – I.303.4. – 5575. – S. 11.
- ⁴³ РДВА. – Ф.461, оп.1, спр.1. – Арк.86.
- ⁴⁴ САВ. – Oddr.II SG. – I.303.4. – 5575. – S. 23.
- ⁴⁵ Трошинський В.П. Міжвоєнна українська еміграція в Європі як історичне і соціально-політичне явище. – К., 1994. - С.173.
- ⁴⁶ САВ. – Oddr.II SG. – I.303.4. – 5429. – S. 6.
- ⁴⁷ Ibidem. - 5396.
- ⁴⁸ ЦДАВО України. - Ф.4465, оп.1, спр.1066. - арк.1.
- ⁴⁹ Савчук О. Гетьманський рух у Польщі у 1920-30-і рр. // Останній гетьман. – С.173
- ⁵⁰ САВ. – Oddr.II SG. – I.303.4. – 5575. – S. 24.
- ⁵¹ Там само. - Спр.296. - арк.1-1 зв.
- ⁵² Там само. - Арк.3.
- ⁵³ Трошинський В.П. Вказ. праця. - С.172.
- ⁵⁴ Український козак (Мюнхен). -1924. - Лютий. - С.4.
- ⁵⁵ ЦДАВО України. - Ф.4465, оп.1, спр.296. - арк.1 зв.
- ⁵⁶ Там само.
- ⁵⁷ Цит.: Косик В. Вказ. праця. - С.55.
- ⁵⁸ Там само.
- ⁵⁹ Там само.
- ⁶⁰ Савчук О. Чи були козаки козаками або хто такі націоналісти-гетьманці? // Старожитності.
- ⁶¹ Косик В. Вказ. праця. – С.55
- ⁶² Prokoptschuk G. Ukrainer in München. – S.72.
- ⁶³ Deutsche Soldatenzeitung – München, 1957. - №2. – S.10.